

ilahiyat akademi

Sayı: 22, 2025, 471-498.

Issue: 22, 2025, 471-498.

Silvan'daki Keldânî Cemaatinin Kilise İnşa Talebine Dair Süreç ve Bunun Üzerine Bir Değerlendirme

The Journey of the Chaldean Community's Church Construction Request in Silvan and an Evaluation of the Issue

Cuma Karan

Doç. Dr. Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Associate Professor, Gaziantep University of Islamic Science and Technology, Faculty of Theology,
Department of Islamic History and Arts

Gaziantep/Türkiye

cumakaran@hotmail.com | ORCID: [0000-0001-9917-7903](https://orcid.org/0000-0001-9917-7903) | ROR ID: [04nvp675](https://ror.org/04nvp675)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
24 Temmuz 2025	24 July 2025
Kabul Tarihi	Date Accepted
26 Kasım 2025	26 November 2025
Yayın Tarihi	Date Published
31 Aralık 2025	31 December 2025

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Cuma Karan).

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Cuma Karan).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Karan, Cuma, "Silvan'daki Keldânî Cemaatinin Kilise İnşa Talebine Dair Süreç ve Bunun Üzerine Bir Değerlendirme", *İlahiyat Akademi* 22 (Aralık 2025), 471-498. DOI: [10.52886/ilak.1750151](https://doi.org/10.52886/ilak.1750151)

Karan, Cuma. "The Journey of the Chaldean Community's Church Construction Request in Silvan and an Evaluation of the Issue", *Theological Academia* 22 (December 2025, 471-498. DOI: [10.52886/ilak.1750151](https://doi.org/10.52886/ilak.1750151)

Atıf/ Cite as

Öz

Mezopotamya’da Süryânîlerle aynı coğrafyayı paylaşan ve Hristiyanlık dini bakımından benzer bir inanca sahip olan Keldânîler, III. yüzyılın sonuna kadar Urfa’ya bağlı olan Mezopotamya Hristiyanları olarak bu piskoposluk etrafında toplanmıştır. Bu tarihten XIX. yüzyıla kadar Mezopotamya’nın farklı merkezlerinde varlığını ve inanç değerlerini koruyan Keldânîlerin, bugün Diyarbakır ilinin Silvan ilçesi olan Meyyâfârikîn’de 50 hanelik ve toplam 250 kişilik bir topluluk şeklinde yaşamlarını sürdürdükleri, çalışmamızda yer alan belgelerden anlaşılmaktadır. Bu topluluk kendilerine ait bir mabed inşa edilmesi talebini Osmanlı Devleti’ne iletmış ve dönemin bürokratik hiyerarşisi içinde yürütülen resmi yazışmalar sonucunda bu talep, dönemin koşulları çerçevesinde iki yıl içinde kabul edilmiştir. Yazışmalarda da görüldüğü üzere mabedin arazisinden inşaat taşlarına, ustaların masraflarından su kuyusuna kadar bütün giderlerin Keldânî cemaati tarafından karşılanacağı, inşaatın çizimi ve ayrıntılarıyla birlikte dilekçelerde açıkça belirtilmiştir. Bu çalışma azınlıkların mabed taleplerine Osmanlı Devleti’nin yaklaşımını gösteren somut örneklerden biridir. Arşiv belgelerinde görüldüğü gibi, Diyârbekir vilayetine bağlı Silvan kazasının merkezi olan Meyyâfârikîn’de yaşayan Keldânî cemaati, II. Abdülhamid döneminde ibadethanelerinin bulunmaması nedeniyle 15.10.1309 (11.07.1896) tarihinde Sadarete dilekçe ile başvurmuştur. Vilayet merkezince alınan bu dilekçeler “Bâbiâli Daire-i Sadâret-i Uzma”ya ulaştırılmış ve “Şûrâ-yı Devlet” tarafından dilekçelerin gereğinin yapılması için gerekli kolaylığın sağlanmasına karar verilmiştir. Hristiyanlık inancına bağlı Keldânî cemaatine mensup kişilerin varlığı, nüfusları, kadın ve erkek sayıları dilekçelerde ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu kilisenin inşasında dinen herhangi bir sakınca bulunmadığı da ifade edilmiştir. İnşa edilecek kilisenin ebatları, yapılacak masraflar ve proje çizimleri de dâhil olmak üzere tüm ayrıntılar talep dilekçesinde sunulmuştur. Ele aldığımız bu kilise, günümüzde “Belediye Camii” adıyla bilinmekte olup ibadete açıktır. Bu yapının tarihsel süreci Osmanlı arşivlerinde geniş biçimde yer almasına rağmen söz konusu belgeler bugüne kadar akademik platformda paylaşılmamıştır. Hatta “Belediye Camii” olarak geçen bu yapının yapılış tarihi belediyenin resmi sitesinde “bilinmiyor” olarak geçmektedir. İlk defa bu çalışmada kilisenin inşa sürecine ilişkin toplam 16 arşiv belgesi sunulmuş ve bu “kilise inşa talep süreci” söz konusu belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Osmanlıca olan bu belgeler çözümlenerek metin içinde işlenmiş, belgelerin asılları ise çalışmanın sonuna eklenmiştir. Bu çalışma, Silvan’daki Keldânîler ve onların kilise talepleriyle ilgili bu belgelerin ilk defa toplu şekilde sunulması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca toplam 250 kişilik bir azınlık topluluğunun dini yaşamlarına dair Osmanlı Devleti’nin hızlı ve olumlu bir biçimde bu talebe yanıt vermesi, o dönemde devletin dini azınlıklar ile ilişkilerine dair en somut örneklerden birini oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde (BOA) bulunan *Bâbiâli Evrak Odası* (BEO), *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi* (DH. MKT.), *Şûrâ-yı Devlet* (ŞD.) ve *İradeler Şûrâ-yı Devlet* (İ.ŞD.) birimlerinde kayıtlı toplam 16 belgeye dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi ve Sanatları, Meyyâfârikîn, Keldânî, Protestan, Kilise, Diyârbekir Sancağı/Vilâyeti, Belediye Camii.

Abstract

The Chaldeans, who shared the same geography with the Syriacs in Mesopotamia and adhered to a similar form of Christianity, had been organized around the episcopate affiliated with Edessa until the end of the third century. From that time until the nineteenth century, the Chaldeans maintained their presence and religious identity in various centers of Mesopotamia. Archival documents examined in this study reveal that in Mayyāfārikīn—present-day Silvan in the province of Diyarbakır—a Chaldean community, comprising fifty households and approximately 250 individuals, continued to exist. This community submitted a petition to the Ottoman government requesting permission to construct a place of worship. Following a series of bureaucratic correspondence within the administrative hierarchy, the request was approved within two years, in accordance with the legal and political context of the period. As reflected in the documents, the Chaldean congregation undertook to cover all expenses—from the land on which the church would be built to the cost of stones, craftsmen, and the digging of water wells. The architectural plan and all construction details were also clearly specified in the petition. This study is one of the concrete examples showing the Ottoman State's approach to the demands of minorities for places of worship. Archival records indicate that the Chaldean community residing in Meyyāfārikīn, the administrative center of the Silvan district under the Diyāribekir Province, submitted a formal petition to the Grand Vizierate (*Sadāret*) on 15 October 1309 (11 July 1896), during the reign of Sultan Abdülhamid II, due to the absence of a church in their locality. The petitions collected by the provincial authorities were forwarded to the *Sublime Porte* (*Bābüālî Daire-i Sadāret-i Uzma*), and the *Council of State* (*Şûrā-yı Devlet*) decided that the necessary facilitation and permission should be granted. The petitions detailed the existence and number of the Chaldean population, including separate counts for men and women. They also confirmed that there was no religious objection to the construction of the church. Moreover, the petitions included comprehensive data on the church's dimensions, construction costs, and architectural drawings. The church discussed in this study is known today as the "Municipal Mosque" (*Belediye Camii*) and remains in use as a place of Muslim worship. Although the historical process of this building is extensively documented in Ottoman archival sources, the related materials have not previously been presented in academic literature. In fact, the official municipality website lists the construction date of this building, referred to as the "Municipal Mosque," as "unknown." For the first time, this study publishes sixteen archival documents concerning the construction process of the Chaldean church and evaluates the entire "church construction request process" in light of these records. The Ottoman Turkish documents have been deciphered, incorporated into the text, and their original copies are included at the end of the study. This study is of great importance as it presents, for the first time in a comprehensive manner, these documents concerning the Chaldeans in Silvan and their church requests. Moreover, the fact that the Ottoman State responded promptly and favorably to the religious needs of a minority community numbering only 250 individuals constitutes one of the most tangible examples of the Empire's policy toward its non-Muslim subjects. The documents used in this study derive from sixteen archival records housed in the Ottoman Archives of the Prime Ministry, specifically from the following collections: *Bābüālî Evrak Odası* (BEO), *Dāhiliye Nezareti Mektubî Kalemi* (DH. MKT.), *Şûrā-yı Devlet* (ŞD.), and *İradeler Şûrā-yı Devlet* (İ.ŞD.).

Keywords: Islamic History and Arts, Meyyāfārikīn, Chaldeans, Protestants, Church, Diyāribekir Province/Sanjak, Municipal Mosque.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, yıkılış sürecini engellemek amacıyla siyaset, ekonomi, eğitim ve kültür gibi pek çok alanda değişim adımları atılmıştır. Bu adımlardan biri de Tanzimat Fermanı (1839) ile beraber azınlıklara ait dinî alanlarda yapılan değişimler, onların ibadet mekânlarının inşasına ve tamiratlarına gösterilen hoşgörü adımlarıdır. Diyârbekir vilayetinin önemli merkezlerinden biri olan o dönemki ismiyle Meyyâfârikîn (Silvan) kazasında Müslümanların yanı sıra Hristiyan dinine mensup farklı mezhepler de varlık göstermiştir. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre XIX. yüzyılın sonlarında Silvan kazasında Keldânî ve Protestan mezheplerine bağlı ailelerin varlığı ve Keldânîlerin ibadet mekânlarıyla ilgili devletten talepleri dikkat çekicidir. Mabet talebi sadece Keldânîler'den gelmemiş aynı zamanda Silvan'da yaşayan Protestan cemaatten de gelmiştir.¹ Protestanların bu taleplerini belki de müstakil bir çalışmada ele almak daha isabetli olacaktır.

Çalışmamıza konu olan eski Keldânî Kilisesi, bugün Silvan merkezinde yer alan Belediye Camii olarak bilinen yapıdır. Bu yapının yakın tarihi ile ilgili olarak tanıklardan² edindiğimiz bilgiye göre Hristiyanların bölgeyi terk etmesiyle beraber yapı, kilise işlevini yitirmiştir. Ancak bunun ne zaman olduğuna dair henüz kesin bir bilgi yoktur. Kiliseden sonra yapı cezaevine, en son cezaevinden kasaphaneye dönüştürülmüştür. Uzun süre kasaphane olarak işlev gördükten sonra burası 1986 yılına kadar Kargır Sineması olarak kullanılmış, iki sene boş kaldıktan sonra 1988'de dönemin belediye başkanı Hanefi Aktan Bey'in girişimiyle camiye çevrilmiştir. Yapı 6 Şubat 2023 depremi dolayısıyla ibadete kapatılmış olup tamir edilmeyi beklemektedir.

Bu çalışmada bugün Belediye Camii ismiyle maruf yapının kilise olarak ilk inşa sürecini arşiv belgeleriyle ele alınmaktadır. Arşivlerde yer almasa da bu yapı kilise olarak inşa edildikten sonra Surp Stephanos şeklinde tesmiye edilmiştir. Haç şeklinde yapılan kilise şöyle tanıtılmaktadır: “Haçın kolları derin sivri kemerlerle oluşturulmuş, doğudaki kemer apsis kemeriyle birleştirilmiştir. Orijinalde yuvarlak çıkıntılı olan apsis, sonradan düz bir duvar görünümüne getirilmiştir. Merkezde çokgen kasnak üzerine oturan piramidal kubbe yükselmekte, içten yarım küre şeklinde taş malzemeyle inşa edilmiştir. Kubbenin ölçüleri 14,24 x 10,12 m olup, kasnak kısmı dıştan iki kademeli olarak algılanmaktadır. Kareden sekizgene geçiş tromplar aracılığıyla sağlanmıştır. Ayrıca L biçiminde narteks denilen kiliseye giriş ile iki yönden çevirmektedir.”³

Bugün Silvan Belediyesinin resmî web sitesinde burası, “ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunmayan yapı” olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma, söz konusu

¹ Silvan Kazasında Protestan Cemiyetine mahsus kilise inşasına dair ruhsat itası için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi* (DH. MKT.) 02681. 00057.001.

² Uzun süredir bu camide resmi görevli olarak çalışmakta olan İmam Hatip Abdurrahman Kurt (Görüşme: 10 Kasım 2025).

³ Silvan Belediyesi, “Belediye Camii” (Erişim: 10.11.2025).

belirsizliği gidermek amacıyla yapının inşa tarihini arşiv belgelerine dayalı olarak sistemli ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Nitekim ilgili yapı, Silvan merkezinde yaşayan ve o dönemde 50 aileden müteşekkil yaklaşık 250 kişilik Keldânî cemaatinin mabet ihtiyacının bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Söz konusu topluluk, ibadethane taleplerini Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ye resmî yazışmalar yoluyla iletmış, devlet ise bu talebe kayıtsız kalmayarak sürece aktif biçimde dâhil olmuştur. Bu çalışmada hem cemaatin başvuru süreci hem de devletin verdiği cevaplar ele alınacaktır. Özetle de belirttiğimiz gibi bu çalışmada yer alan belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde (BOA) bulunan *Bâbüâli Evrak Odası* (BEO), *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi* (DH. MKT.), *Şûrâ-yı Devlet* (ŞD.) ve *İradeyi Şûrâ-yı Devlet* (İ.ŞD.) birimlerinde kayıtlı toplam 16 belgeye dayanmaktadır. Bu tasniflerde yer alan Silvan'da yaşayan Keldânî cemaatinin kilise inşa talepleriyle doğrudan ilgili belgeler taranmış; konu dışı belgeler kapsam dışında bırakılmıştır. Belgeler konu, tarih aralığı ve içerik uyumu esas alınarak seçilmiştir. Belgeler Osmanlı Türkçesinin genel ilkelerine göre okunmaya çalışılmış rûmî-hicrî-miladi tarih dönüşümleri standart arşiv metodolojisi doğrultusunda yapılmıştır.

Bu çalışmada ilgili belgeler ışığında bu yapının inşa sürecine ilişkin veriler üzerinde bir değerlendirme ortaya konulacaktır.

1. Silvan'da Keldânî Cemaati

İsmiini yaşadıkları Kalde bölgesinden alan bu topluluk, Batı Sâmi kavimlerinden Ârâmilerin bir kolu olarak kabul edilir.⁴ Eski Ahid'e göre Babil'de o dönem resmi dil Ârâmice olduğundan onların dilinin Ârâmice olduğu ifade edilmektedir (Daniel, 2/4).⁵ Keldânîler daha ilk yüzyıllarda Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. IV. yüzyıla ait Süryânî Hristiyan kabulüne göre havari Thomas, Hz. Îsâ'nın seçtiği yetmiş kişiden biri olan Mar Addai (Thaddeus), onun talebeleri Mar Mari ve Mar Agai Mezopotamya ve Pers ülkesinde faaliyet göstermiş, böylece Hristiyanlık I. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Süryânîlerinin, II. yüzyılın ortalarından itibaren de Urfa (Edessa) yoluyla Doğu Süryânîlerinin (Keldânîler) yaşadıkları bölgede yayılmıştır. III. yüzyılda Hristiyanlık, Sâsânî Devleti'nin merkezi olan Seleucia-Ktesiphon'a ulaşmış ve Mar Phafa (Papa) tarafından burada bir piskoposluk kurulmuştur. Keldânî ve Süryânî kiliselerinin başlangıcına vesile olan bu gelişmeler sonucunda III. yüzyılın sonuna kadar Urfa'ya bağlı olan Mezopotamya Hristiyanları bu piskoposluğa bağlı kalmıştır.

⁴ Keldânîler ile ilgili son dönemlerde akademik anlamda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar ile ilgili olarak şunlara bakılabilir: Abdulgani Kaçar, "En Erken Kayıtlardan Pers Hâkimiyetine Kadar Ana Hatlarıyla Keldânîler" *Mukaddime* 14/1 (2023), 26-47; Kadir Albayrak, "Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2001), 106-124.

⁵ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 20.09.2021), Dan.2:4.

Miladi 775 yılında yazılmış olan *Tarihu'z-Zuknin* ⁶ adlı eserde *Kitâb-ı Mukaddes*'teki şu bilgiye göre Peygamber Habakkuk kendi kavmini Keldânîlerle korkutarak şöyle demiştir: "Başkalarına ait toprakları ele geçirmek için dünyanın dört yanına yürüyen o acımasız ve saldırgan ulusu, Keldânîleri güçlendireceğim."⁷ Peygamber'in kendi kavmini Keldânîlerle korkutması, Keldânîlerin gerek tarihi geçmişi ve gerekse o dönemdeki (M.Ö. 7 yy) güç ve kuvveti noktasında dikkat çekicidir.

1552 yılında patrik seçilen VII. (veya VIII.) Şimon (Şemun) Bar-Mama'nın otoritesini kabul etmeyen bazı Nestûrî gruplar, Yuhanna Sulaka'yı patrik ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Sulaka, Roma'ya giderek Katolikliği kabul etmiş ve 20 Şubat 1553 tarihinde Papa III. Julius tarafından "VIII. Şimon" unvanıyla patrik olarak tanınmıştır.⁸ Bu gelişme, Keldânî Katolik Kilisesi'nin resmen kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Yuhanna Sulaka, 12 Kasım 1553'te patriklik merkezi olan Diyarbakır'a (Diyârbekir) dönmüş; Aralık ayında Osmanlı sultanından, Keldânî milletinin ruhani lideri olduğunu belgeleyen bir berat almıştır. Ancak patriklik görevi uzun sürmemiş, Sulaka 1555 yılında hayatını kaybetmiştir.⁹

Güneydoğunun birçok merkezinde dağınık olarak yaşayan Keldânî cemaati¹⁰ gerek Diyârbekir vilayet merkezinde¹¹ gerekse Silvan'da XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu cemaat mensupları ile ilgili vuku bulan bazı durumlar sebebiyle devletin resmi arşivlerinde kendilerinden bahsedilmiştir. Bu yazışmalara konu olan durumların başında da mabet inşası yer almıştır.

Diyârbekir vilayetine bağlı Silvan kazasında 1891 yılının sonlarında mabet talebine dair dilekçeye göre o dönemde Silvan'ın merkezinde 50 aileden müteşekkil toplam 250 Keldânî yaşamaktadır.¹² Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'yla birlikte azınlık haklarına yönelik iyileştirmelerine en güzel örnek, Keldânî vatandaşlarının kilise talebinin ivedilikle yerine getirilmesidir. Bu kilise inşası dolayısıyla o dönemde 250 kişilik bir Keldânî cemaatinin varlığı görmezden gelinmemiş, Silvan gibi küçük bir kazada mabet taleplerine Diyârbekir Vilayet Meclisi ve Sadâret tarafından olumlu cevap verilmiştir. Bu durum Müslümanların,

⁶ Zuknîni, *Tarihu'z-Zuknîni* = *Zuknîni tarihi*, Süryânîce aslıyla karşılaştırma: Gabriyel Akyüz; çev. Cuma Karan & Ramazan Baran, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 59.

⁷ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 10 Kasım 2025), Hab.1:6.

⁸ İbrahim Özcoşar, "Bir Osmanlı Şehrinde Frenkleşenler Diyarbakir Katolikleri", *Mukaddime* 7/1 (2016), 115-133.

⁹ Kadir Albayrak, "Türkiye ve Dünyada Keldânîler ve Keldânî Kilisesi", *Demokrasi Platformu* 2/7 (Yaz 2006), 183-192; Kadir Albayrak, "Keldânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 22/207-210.

¹⁰ Keldânîler'in coğrafyası ve kökenleri hakkında geniş bilgi için bk. Velati Torî, *Birlikte Olduğumuz Halklar* (İstanbul: Aydınlar Matbaası, 1991), 9 vd. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Şimşek, *Keldânîler ve Diyarbakır* (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2018).

¹¹ Diyarbakir merkezinde yaşayan Keldânîlerin yaşam, eğitim, dini hayat ve ölüm kayıtları hakkında geniş bilgi için bk. Şimşek, *Keldânîler ve Diyarbakır*.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şûrâ-yı Devlet* (ŞD.), No. 02591.00005.005.

kendi idarelerindeki azınlıkların inanç hürriyetlerine verdikleri değeri göstermesi bakımından önemlidir.

2. Kilise İnşası Konusunda Yapılan Evrak Yazışma Listesi

Keldânî cemaatinin ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri bir kilisenin inşası için yaptıkları talebe ilişkin resmî yazışmalar kayıt altına alınmıştır. Bu kayda göre Hicri 1 Şaban 1309, Rumi 17 Şubat 1307, Miladî 29 Şubat 1892 tarihi itibarıyla Dersaadet 12/394 numaralı defterde kayıt altına alınan evrak yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde sıralanmıştır:

1 Adet Divanu Hümmâyün Kaleminin fi 28 Receb Sene 1309 Tarihli Müzekkeresi

1 Adet Adliye Nezareti Tezkeresi,

1 Adet Diyârbekir Meclisi İdaresi Mazbatası

1 Adet Diyârbekir Keldânî? Yollarının Takriri,

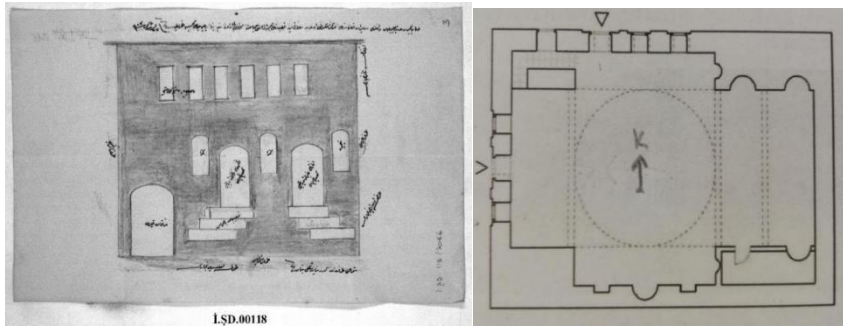
1 Adet Silvan Meclisi İdaresi Mazbatası,

1 Adet Resim

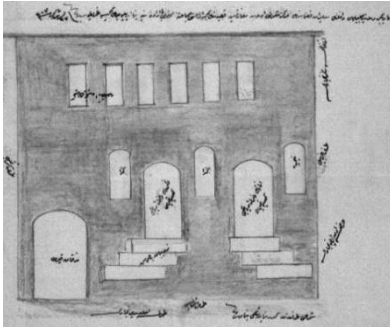
1 Adet kâğıt pusulası, mazbata leffen alınmıştır.¹³

3. Yapının Kilise Olarak Çizilen Planı ve İnşa Süreci

Yukardaki dilekçede yer alan ölçülerle tersim edilmiş yapı; Diyârbekir Vilâyet-i Celîlesi Dâhilinde Silvan Kazasının Merkez Hükümeti Olan Mefârikîyye Kazasında Keldânî Cemaatine Mahsus Bâirade-i Seniyye Bina Edilecek Kilise Haritası. (27 Teşrini Sani Sene 1307.) (Miladi 9 Aralık 1891) başlığıyla şu şekilde çizilmiştir:

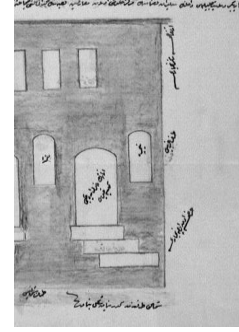
¹³ BOA, ŞD, No. 02591.00005.006.

Kilisenin Kuzey ve Batı Cephesi.

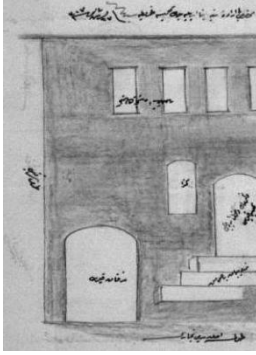
Kuzey Cephesi.

Batı Cephesi.

İlk kilise çizimi ve bugünkü Belediye Camii Planı¹⁴ Üst soldaki çizim ile aşağıdaki çizimler arşiv belgesinde yer alan orijinal çizimlerdir.

Yukarda arşiv belgelerinde çizilmiş olan kilise planıyla bugünkü “Belediye Camii” olarak hizmet veren yapının iç ve dış cepheleri:

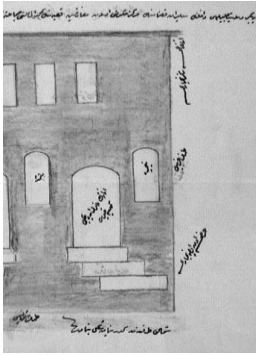
Kuzey Cephe Planı.

Kuzey Cephe Dış Görünüm.

Kuzey Cephe İç Görünüm.

Batı Cephe Planı.

Batı Cephe Dış Görünüm.

Batı Cephe İç Görünüm.

¹⁴ Emine Dağtekin vd., “Silvan’daki Dini Mimari Örnekleri: Selaheddini Eyyubi, Karabehlül, Belediye Camii”, *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, ed. M. Edip Çağmar vd. (Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 212.

Arşiv belgelerindeki tersim edilen çizimlere bakıldığında Kilise'nin bütün detaylarına yer verildiği görülebilir. Pencerele, merdivenler hatta belgedeki orijinal ifade ile "biri zukur diğeri unase mahsus"¹⁵ kadın ve erkekler için ayrı ayrı kapılara da yer verilmiş olması "kadın erkek mahremiyeti" açısından ayrıca dikkat çekicidir.

3.1. Mabet Talebi

Diyârbekir vilayetinin sınırları arasında yer alan Silvan'da yaşayan ve dinî bir azınlık olan Keldânîlerin mezkûr tarihte bir ibadet mahalline gereksinim duyacak sayıda olmaları sosyo-dinî ve etnik açıdan önemlidir. En az bunun kadar önemli olan bir diğer husus ise bu topluluğun Osmanlı idaresinden bunu talep etmeleridir. Bu talebi bir "hak" ve "özgürlük" ile beraber idareden tab'a karşı bir müsamaha olarak da düşünmek mümkündür. Osmanlıda o dönemde Keldânîlerin serpiskoposu tarafında Diyârbekir vilayetine iletmek üzere Silvan Kaymakamlığına yazıldığı anlaşılan dilekçe ile mabet ihtiyacı ilçe, vilayet ve merkezi idareye iletilmiş ve aşağıda yer alan talep dilekçesinde de anlaşıldığı gibi gerek kilisenin gerekse bu konudaki masrafın kendileri tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir.

3.2. Talep Dilekçesi

Diyârbekir Vilâyeti Keldânî Kulları Yesu' Abdulbetran imzasıyla 18 Kanun-ı Sani 1307 (30 Ocak 1892) tarihinde kilise talebi için geniş malumata havi bir dilekçe ile başvurulmuştur. Keldânî cemaati için kilise inşa talebinin birçok noktadan gerekli olduğu ve bu yapının inşa edilmesinin önünde de herhangi bir maninin olmadığı dilekçe şu şekilde ifade edilmiştir:

Huzuru Maruzu Dâ'ileridir (2591) (1.)

Mefarikin kazasında mutevattin dâi'lerinin mensub olduğu milleti efradı için müceddeden inşa olunacak kilisenin ruhsat emri istihsal buyrulmak üzere mahalli meclis idaresinden cenab-ı vileyete bir kıta mazbata takdim olunmuş ebniyeyi mezkûrenin inşasında mevkufen bir mahzur olmadığı icmaleten gösterilmiş ise de bu babta ittihaz buyrulan usule tatbik muameli merci icabınca tanzim kılınacak mazbataya derc olunmak üzere tafsilen izahatı lazıme arz ve inbanına ibtidar olunur. Şöyle ki mazbata-ı mahalliye melfuf mubaya senedi süretinde istidla buyrulacağı vecihle kilise inşası için iştirâ eylediğim hane esmanı tarafı daiyanemde tesviye olunduğu gibi mesarifi inşaiyesi dahi mahalinden merdut resmi tevfikeyen bittazim melfuf takdim kılınan keşf varakası ..52 bin küsur kuruştan ibaret olup mesarifi mezkûre bitamamiha efradı millete dokundurulmaksızın tarafı da'iyaneden verilecektir. Ebniye mevkufunun arsası mülk olduğu mubaya senedi velayetiyle musebbit olup ibadethane kuyusu ise biri zukur diğeri unase mahsus olmak üzere iki

¹⁵ BOA, ŞD, No. 02591. 00005.002.

kapıyı üç adet pencereyi müstemil olacaktır. Ebniye babıyla çok mahalde halen ve istikbalen mahzurdan salim olduğu mazbataı mahalliyede münderiç ise de mahalli mezkûr islam mahallesiyile cevamii şerifeye sairen maabid mubaraat ve kalayı hafanumaya kerim ve cidar olmadığı ve mülkü sairenin iştirai ve alakası bulunmadığı malumatı marifin dairesinde mahalincede bade tahkik başkaca mazbata tanzim ve takdim olunmak üzere Silvan kaim makamına emir itası merhun musaadeyi celileyi fağimaneleridir. O babda emru ferman hazreti men lehul emrindir. (Mühür)¹⁶

Yukardaki dilekçede birçok detay verilirken “mahalli mezkûr İslam mahallesiyile cevamii şerifeye sairen maabid mubaraat ve kalayı hafanumaya kerim ve cidar olmadığı ve mülkü sairenin iştirai ve alakası bulunmadığı malumatı” şeklindeki ifadede; bu kilisenin Müslümanların mahallesinde veya camiye yakın bir yerde olmadığı, kendilerinin yaşadıkları yani bir “Hristiyan mahallesinde” olduğuna dikkat çekilmiştir.

3.2.1. Diyârbekir Vilâyetine

Diyârbekir Valiliğine hitaben, başta Silvan Kaymakam Vekili (Seyyid Ali Rıza) olmak üzere mal müdürü ve azaların imzasından oluşmuş 2 kuruşluk 5 adet pul ile mühürlenmiş olan dilekçede, inşa edilmek istenilen kilise hakkında genişçe bilgi verilmiştir. Huzuru Ali Cenabı-ı Vilâyet Penâhî hitabıyla gönderilen dilekçede; bu kilisenin gerekliliği, yeri, büyüklüğü/ebatları, fizibilite alt yapısıyla çıkacak olan yekûn masraf ve proje çizimine genişçe yer verilmiştir. Mefârikiyye/Silvan¹⁷ kazasının bağlı olduğu Diyârbekir vilayet makamına gönderilen dilekçe şu şekildedir:

Huzuru Ali Cenabı-ı Vilâyet Penâhî

Mefârikiyye Kazasında mutevattin bulunan Keldânî Milleti için bir ibadetgahın lüzumu olduğundan tersim olunan harita mucebince irtifai 8, tulen 15-16 ve arzı 13 zira' olmak üzere Tahziryan Cercis Efendinin Hristiyan Mahallesinde vaki olan 15 numaralı hanesinin rızasıyla bir ibadetgah bina inşa olması tesmim olduğundan bahsle bilkeşf mahzurdan salim olduğu takdirde imar için irade-i seniyyesinin istihsale Diyârbekir ve tevabi'i Keldânî Milleti metropoliti rutbeli İyd Yesu' Efendi tarafından istida' olunmuş ve daire-i Belediye heyeti beraber olduğu halde keşfiyat-ı lazime icra olundukda mezkûr hane ve ...?Hristiyan mahallesinde vaki olup haritaya vecihle ibadetgah ittihazı halinde hiçbir vecihle mahzuru görülmemiş olduğundan ber mucibi istida'-ı irade-i seniyyesi temsil buyrulmak üzere mezkûr harita ve Fariğ Cercis Efendinin ol baktaki mesduk senedinin sureti leffen taktim kılınmış olmakla ol babta emru ferman hazreti veliyyul emrindir.

¹⁶ BOA, ŞD, No. 02591. 00005.002.

¹⁷ Meyyâfârikîn olarak bilinen bugünkü Silvan kazası, o dönemin belgelerinde yukarda da geçtiği şekliyle bazen “Mefârikiyye” olarak da yer almıştır. Bu tür kullanımı o dönemde halk arasında yaygın olan kullanım olarak yorumlamak mümkündür.

Mefârikiyye'de yaşayan Keldânîlerin ibadet ihtiyacını karşılamak amacıyla, Tahziryan Cercis Efendi'nin rızasıyla Hristiyan Mahallesi'ndeki 15 numaralı hanenin ibadethane olarak tahsisi talep edilmiştir. Metropolit İyd Yesu' Efendi'nin başvurusu üzerine belediye heyetiyle yapılan keşifte, söz konusu yerin haritaya uygun olduğu ve inşaaata engel bir durum bulunmadığı belirlenmiştir. Bu çerçevede ibadethanenin yapımı için gerekli padişah izninin verilmesi uygun görülerek talep, ilgili harita ve muvafakat senediyle birlikte üst makama arz edilmiştir.

3.2.2. Adliye ve Mezâhib Daire-i Celilesine

Sağlam bir devlet yazışmasına ve aynı zamanda güçlü bir hiyerarşik bürokratik sisteme sahip olan Devlet-i Aliyye, azınlıklara ait bir mabet talebini sadârette bulunan Adliye ve Mezâhip Dairesi'nce değerlendirmeye almıştır. Osmanlıda hukuk sisteminin modern bir çerçeveye oturtulması için sadece kurumsal bir yapı oluşturulmamış; aynı zamanda bu kurumların görev, yetki ve işleyişine ilişkin düzenlemeler de yapılmıştır. Bu bağlamda: Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin, ve ona bağlı Devâir-i Merbûtası'nın (bağlı dairelerin) görev ve sorumluluklarını tanımlayan ilk teşkilat nizamnamesi, Said Paşa'nın nâzırlığı döneminde hazırlanmıştır. Bu nizamname: 29 Cemâziyelevvel 1296 (21 Mayıs 1879) tarihinde yayımlanmış, Böylece Osmanlı Adliye Teşkilatı'nın modern kurumsal çerçevesi belirlenmiştir.¹⁸ Birçok meselenin halledildiği bu birimde dinen sakıncası bulunup bulunmadığı konusu da bu daire tarafında belirlenir ve olumlu görülmesi durumunda bu dairenin onayı ile talep dilekçesi bir üst makama ulaştırılırdı.

Diyârbekir vilayetine ulaşan bu talep, Diyârbekir Valisi Sabri Efendi olmak üzere il idaresinin de onayı ve isteği ile Diyârbekir Vilâyeti Adliye Meclis Dairesi'ne üst yazı ile 13 Cemâziyelula, 1309 (15 Aralık 1891) ve fi 1 kanunu sani 1307 (Rumi) (13 Ocak 1892) tarihinde "Sadâreta Adliye ve Mezâhib Dâire-i Celilesi" dairesine şu dilekçe içeriğiyle bildirilmiştir:

Diyârbekir Vilâyeti, Meclis Dairesi

(Besmele) Adliye ve Mezâhib Daire-i Celilesi'ne;

Diyârbekir Sancağı dâhilinde kâin Silvan Kazası merkezinde mutavattın Keldânîler'in inbalarını icraya mahsus bir mabetleri olmadığından Hristiyan mahallesinde vaki tersim olduğu mülk hanenin yerine tersim eden harita beyanında irtifai 8, tulu 17, arzı 13 zira' ebata tecavüz etmemek ve mesarifi inşaiyesi hiç kimseden alınıp bi tamamihâ kendi canibinden tesviye olmak ve biri zukur, diğeri unasa mahsus olarak 2 kapı ve 3 pencereye müstemil olmak üzere bir bab kilise inşasına ruhsatı seniyye istihsalı Diyârbekir Keldânî Serpiskoposu Abdulyesu' efendi tarafından istid'a ve meclisi idare-i kazadan gelen mazbatada dahi zikr olunan hane yerinde böyle

¹⁸ Hulusi Yavuz, "Adliye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/289-290.

bir kilise inşası mahzuratan salim olduğu ve ibnaya yapılacak mahal islam mahallesi cevami'i şerifeye vesair maabid ve cezaat? Ve mubaratı islamiyye ve kalayı hakani yerlere cidar olmadığı ve mülkü sairenin iştira-ı ve alakası olmaksızın mumaileyh Abdulyesu' Efendinin bir vechi meşruh mülkü sezası bulunduğu ve kasaba mezkûrede sakin Keldânî milleti cemaati 50 hane ve 250 nüfustan ve kilisenin mesarifi inşaiyesi tanzim kılınan keşifname mucebince 52.500 kuruştan ibaret idugu inha olunarak mezkûr mazbata ve harita ile keşifname ve akdî mumaileyhin varakası leffen (ek olarak) takdim kılınmış olmakla mezkûr kilisenin ol babta bina ve inşasına ruhsatı havi iktiza eden emri alinin isdar ve tisyari beyanında emru ferman hazreti men lehul emrindir.¹⁹

Yukardaki dilekçede talebi ileten başta Diyârbekir Valisi Sabri; Hakimu'rai adına Ahmet Hilmi; Vekil Defterdâr Mustafa Azmî, Seyyid Muhammed Şâkir, Safa, Seyyid Ahmet Hilmi; takrir sahibi Kaymakam ve kulları Piskopos 1884 isimleri yer almıştır. Burada da kilisenin bir Hristiyan mahallesinde inşa edileceği ve bu yerin Müslümanların veya devlet güvenliği noktasında herhangi bir sakıncasının olmadığına dikkat çekilmiştir.

3.2.3. Sadâret Makamına

Diyârbekir Vilâyet Meclisi'nden gelen dilekçe Sadâret makamına ulaştırılması için dönemin Adliye ve Mezâhib Nazırı olan Rıza Bey²⁰ tarafından 11 Recep Sene 1309 ve 29 Kanun-ı Sani sene 1307 (10 Şubat 1892) tarihinde 458 numaralı dilekçe ile şu şekilde iletilmiştir:

(Besmele)Adliye ve Mezâhip Dairesi, Mezâhip Müdürlüğü Huzuru Samii Cenâb-ı Sadâret Penahî; Ma'ruzu çakeri kemineleridir ki;

Diyârbekir Sancağı dahilinde kâin Silvan²¹ kazası merkezinde mutavattin Keldânî Cemaatinin mabedleri olmadığından bahsle inşasına ruhsat itası cemaat-ı merkume serpiskoposu tarafından istid'a olunan kilise hakkında icra-ı tahkikatı mahalliye havi ve Diyârbekir Vilâyeti Meclis İdaresi'nin varid olan mazbatasıyla melfufatı leffen takdimsamii sedaret penâhîleri kılınmış ve kiliseyi mezkûrun inşasınca bir günah olmadığı mazbat-ı mezburede göstermiş olmağla ruhsata havi usul li vechle bir kıt'a emri Âlinin ısdarı menuhu iradeyi aliyeyi sadâret penâhîleridir. Ol babta emru ferman hazreti menlu emrindir.

Diyarbakir sancağına bağlı Silvan kazasında yaşayan Keldânî cemaatinin bir mabedinin bulunmadığı belirtilerek kilise inşası için cemaatin piskoposu tarafından ruhsat talep edilmiştir. Yapılan mahallî tahkikat ve Diyarbakir Vilâyeti İdare Meclisi'nin mazbatasında, söz konusu kilisenin inşasında herhangi bir sakınca bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, gerekli ruhsatın verilmesine ilişkin emrin

¹⁹ BOA, ŞD, No. 02591.00005.003.

²⁰ BOA, ŞD, No. 02591.00005.004.

²¹ Burada da görüldüğü gibi bazen bugünkü ismiyle Silvan olarak da yer almıştır.

çıkartılmasının, yüksek makamın onayına bağlı olduğu ifade edilerek konu üst makama arz edilmiştir. Burada öne çıkan husus; dilekçe yukarıda Vilâyet Meclisi'ne arz edilirken; güvenlik ve Müslümanların yerleşim noktası düşünülmüş, Mezahip Dairesi ise günah olmadığı noktasına dikkat çekmiştir.

3.2.4. Bâbîâlî Daire-i Sadâret-i Uzma

Osmanlı devlet bürokrasisinde İstanbul'da bulunan sadrazamlık makamına ulaştırılan talepler en son merci olarak içeriğine göre bazen bu birimde bitirilir bazen de içeriğine göre Padişahın onayına sunulurdu. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi nezaretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı Hükûmeti manasında kullanılan Bâb-ı Âlî, tabiri²² üst makam olmuştur. Silvan'daki kilise inşa talebi de en son buraya ulaştırılmış ve 28 Recep 1309, 15 Şubat sene 1307 (27 Şubat 1892) tarihli aşağıdaki şu cevap ile ilgili birime şu şekilde yönlendirilmiştir:

(Besmele) Bâbîâlî Daire- Sadâret-i Uzma, Divanu Hümâyun, (Aded 1)

Silvan kazası merkezinde inşasına ruhsat istenilen Keldânî kilisesi hakkında icra kılınan tahkikata dair Diyârbekir Vilâyeti'nde varid olan tahrirat ve müteferri evrakın... adliye ve mezâhib nezareti celilesinden takdim olunan tezkere divanu Hümâyun'a havale buyrulmağla ledel mutala orada bulunan Keldânî Cemati 50 haneden 250 neferden ibaret olup kilisenin mülk bir mahalde tulen 17, arzen 13 ve irtifaen 8 zira olarak inşa ve 52.500 kuruş mesarîfinin serpiskopos tarafından tesfiye ve ifâ kılınacağı ve ol babta mahzur olmadığı anlaşıldığından iş'arı nezarte gösterildiği üzere kuyudu lazime ve mekate... ? ruhsata havi emri ali ıstarı hususunun arz ve inşasına musade-i seniyyei şayanı buyrulduktan sonra arsayı mezkûrenin vergusu muavesinin ifası için maliye nezaretine tebliğatı icrası ..ali olarak tezkeri mezkûre melfufatıyla takdim ve iade kılınmakla ol babta emru ferman hazreti veliyul emrindir. Mühür: Divanı Hümâyun Kalemî.²³

Silvan kazasında inşası talep edilen Keldânî kilisesine dair yapılan tahkikat sonucunda, bölgede yaklaşık 50 hanede 250 kişilik bir Keldânî cemaatinin yaşadığı tespit edilmiştir. Kilisenin mülk bir arazi üzerinde 17 zira uzunluğunda, 13 zira genişliğinde ve 8 zira yüksekliğinde inşa edileceği; ayrıca 52.500 kuruşluk masrafın cemaatin serpiskoposu tarafından karşılanacağı anlaşılmıştır. Mahallî incelemelerde inşaata engel bir husus bulunmadığından gerekli kayıtların yapılması ve ruhsat emrinin çıkarılması uygun görülmüş, akabinde arsanın vergi ve diğer mali işlemlerinin tamamlanması için durum maliye nezaretine bildirilerek konu üst makamın tasarrufuna arz edilmiştir.

²² Yusuf İhsan Genç vd. (haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 183; Bâbîâlî ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Bâbîâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/378-386.

²³ BOA, ŞD, No. 02591.00005.005.

4. Şurâ-ı Devlet Dâhiliye Dairesi

1868’de idarî yargı ve danışma organı olarak kurulan meclistir. İcra makamından öte yargı, yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırmak için kurulmuşsa da vilâyet ve sancak meclislerinden gönderilen davalara istinâfen ve temyîzen bakma görevini de sürdürmüştür.²⁴ Devletin en üst birimlerden biri olan “Şurâ-yı Devlet Dairesi”ne gönderilen talep dilekçesi şu içeriktedir:

(Besmele) Şurâ-yı Devlet Dâhilîyye Dairesi (Adet 20)

Diyâribekir Sancağı’nda Silvan Kazası merkezinde mutevattin Keldânî Cemati’nin mabedleri olmadığından inşasına ruhsat îtâsı cemaati merkuma Serpiskopos tarafından istid’a olunan kilise hakkında Diyâribekir Vilâyeti Meclis idaresinden gönderilen mazbata üzerine istizânî havî “Adli ve Mezâhib Nezareti’nin” tezkeresi “Divan-ı Hümâyûn Kalemi”nin müzekkeresiyle beraber “Şura-ı Devlet’e havale buyrulmağla “Dâhiliye Dairesi”nde kıraat olundu. İş’arı-ı mahalleye nazaran kaza-ı mezkûrde bulunan Keldânî Cemati 50 haneden 250 nüfustan ibaret olup kilisenin mülk bir mahalle tulen (uzunlamasına) 17, arzen (genişlemesine), 13 ve irtifaen (yükseklik) 8 zira’a ve 2 kapı, 3 pencereyi müştamil bulunmak üzere inşa ve 52.000 kuruş mesarîfinin serpiskopos tarafından îtâ kılınacağı ve ol babta bir güne mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan bilistizan makrun-u musade-i seniyye-i cenab-i padişâhî buyrulduğu halde kuyudu lazime ve mu’tad derciyle ruhsatı havî emri alinin isdarı hususunun divanı mezkûre havalesiyle arsa-ı mezkûrenin vergusu muamelesinin ifası uçun maliye nezaretine tebliğât icrası ve adliye ve mezâhip nezaretine de malumat îtâsı tekir ve harita ile keşf pusulası leffen takdim kılındı. Emr-u ferman hazreti menluhu’l emrindir. Fi 16 Nisan sene 1309 ve fi 3 Mart 308. (15 Mart 1892)

İmza Sahipleri, Soldan sağa:

Azadan: ...? Azadan: Seyyid..... Süleyman, Azadan: Hüseyin? Azadan: Faik Beğ (Bulunmadı), Azadan: Rıza, Azadan Lutfullah (Bulunmadı), Azaan: Abdulah Paşa (Bulunmadı), Dahiliye Dairesi Reisi: Halillurrahman?, Şûrâ-ı Devlet, Azadan: Nureddin Beğ (Bulanamadı)²⁵

Özetle, Silvan kazasında mabedi bulunmayan yaklaşık 50 hanede 250 kişilik Keldânî cemaatinin kilise inşası talebi, yapılan mahallî inceleme ve Diyarbekir Vilayeti Meclisi’nin mazbatası doğrultusunda değerlendirilmiştir. Kilisenin mülk bir arazi üzerinde belirlenen ölçülerde inşa edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığı tespit edilmiştir. Masrafın cemaatin serpiskoposu tarafından karşılanacağı belirtilerek ruhsatın verilmesi için gerekli padişah onayı uygun

²⁴ Geniş bilgi için bk. Ali Akyıldız, “Şurâ-yı Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/236-239.

²⁵ BOA, *İrâde Şurâ-yı Devlet*, (İ. ŞD.) 118/7086.2.

görülmüş, arsa vergisi ve diğer idarî işlemlerin tamamlanması için ilgili nezaretlere bildirim yapılmıştır. (15 Mart 1892)

5. Bâbîâlî'den İfta (Fetva) Dairesine

Bâbîâlî'ye ulaşan bu talep dilekçesi, Divan-ı Hümâyun'daki "ifda" dairesi denilen "Fetva" birimine gönderilmiştir. Talep edilen başka bir dinin mabedi söz konusu olduğundan bu fetva dairesi bu talebin İslam açısından uygunluğuna bakar. Eğer dinen uygunsuz idare bunu dikkate alır, değilse ona göre muamele ederdi. İlgili durum 12 Şevval 1309 ve 27 Nisan 1308 (9 Nisan 1892) tarihinde "Daire-i Sadâret İfta"ya "Sadr-ı Azam ve Yaver-i Ekrem" imzasıyla şu içerikle gönderilmiştir:

Devletlû efendim hazretleri;

Diyârbekir Sancağı'ndan Silvan Kazası merkezinde mutvattin Keldânî Cemaatinin mabetleri olmadığından müceddeden bir kilise inşasına ruhsat îtâsı cemaati merkuma serpiskoposu tarafından istid'a olunmuş ve kaza-ı mezkûrede bulunan Keldânî Cemaati, 50 haneden 250 nüfustan ibaret olup kilisenin mülk bir mahalle tulen 17, arzen 13, irtifaen 8 zira' olmak üzere inşa ve mesarifi olan 52.500 kuruşun serpiskopos tarafından îtâ kılınacağı ve inşasınca bir guna mahzur olmadığı işar-ı mahalliden anlaşılmış olduğundan suret-i istid'a karini mus'ade-i seniyye-i hazret-i padişahî buyrulduğu halde Divan-ı Hümâyun Kalemî müzekkeresinde gösterildiği üzere kuyudu lazime ve?derciyle ruhsatı mutezammun emri âli tasdiri ve muamel-i mütferriasını icrası tezekkür olunduğuna dair "Şura-ı Devlet Dahiliyye Dairesi"nin mazbatası ile beraber arz ve takdim kılınmış olmağla bir muceb mazbata ifa-ı muktezası hakkında her ne vech ile emru ferman-ı Hümâyun hazreti padişahî muteaalik buyrulur ise? Menifi-i infaz edileceği beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim.

15 Şevval sene 1309 ve fi 20 Nisan sene 1308 (2 Mayıs 1892) tarihinde verilen cevapta ise şöyle denilmiştir:

Maruzu Çakeri keminelendir ki;

*Reside-i desti tazim olup melfuflarıyla manzur-u âlî buyrulan işbu tezker-i sâmiyy-i sadâret panahileri üzerine mücebince irade-i seniyyei hazreti hilafet penahî şeref makrun buyrulmuş olmağla ol babta emr-u ferman hazreti veliyyul emrindir.*²⁶

Silvan kazasında mabedi bulunmayan 50 hane ve 250 nüfustan oluşan Keldânî cemaatinin yeni bir kilise inşa etme talebi üzerine yapılan incelemelerde, belirlenen ölçülerde ve mülk arazi üzerinde yapılacak kilisenin inşasında dini açıdan herhangi bir sakınca olmadığı tespit edilmiştir. İnşaat masrafının serpiskopos tarafından karşılanacağı belirtilerek ruhsatın verilmesi için gerekli padişah iradesi uygun görülmüştür. Konuya dair işlemler Divan-ı Hümâyun ve ilgili dairelerin

²⁶ BOA, İ.ŞD, No. 118/7086.

mazbatalarıyla birlikte üst makama arz edilmiştir. 2 Mayıs 1892 tarihli cevapta ise padişahın buna onay verdiği bildirilmiştir.

6. İnşa Olunacak Kilise'nin Keşifnâmesi

Kilise inşasında harcamaların listesi yapılmış ve listede bu harcamalara tek tek yer verilerek her biri için verilen meblağ yazıldıktan sonra 3 usta mimar tarafından imzalanmıştır. "Mefârikiyye Kazasında Keldânî Milleti İçin İnşa Olunacak İbadetgâhın Keşifnâmesidir" Üst başlığıyla masraf kalemleri şu şekilde kaydedilmiştir:

Kireç	15.000 Kuruş
Döşüme için taş	1.500 Kuruş
Duvarlar için kırma taş	1.000 Kuruş
Neccariye ve demir, suvağ vs.	5.000 Kuruş
Ustadiye	2.000 Kuruş
Bıçme taş	15.000 Kuruş
Amele	6000 Kuruş
Yonca	6000 Kuruş
Hırdavat, yani ufak taş	500 Kuruş
Toplam	52.500 kuruş

(Soldan sağa) Usta Mimar:...?, Mimar Usta: İbrahim...?, Mimar usta:?²⁷

7. Bâbîâli Evrak Odası

"Bâbîâli Evrak Odası", sadâretin nezaretler ve diğer dairelerle yaptığı her türlü yazışmaların idare edildiği bir merkez olarak kurulmuş ve çalışma düzeni Düstur'da (IV, 58-60) yayımlanan 28 Şevval 1277 (9 Mayıs 1861) tarihli nizamnâme ile açıklanmıştır. Bu daireye Sadârete gelen tahriratın ve giden cevap müsveddelerinin düzenli dosyalar halinde muhafazasına 1891'den itibaren başlanmıştır.²⁸ Silvan Keldânî kilisesi ile ilgili 12 Şevval 309 ve 27 Nisan 308 (9 Mayıs 1892) tarihli ve dönemin Sadrazam ve Yaver-i Ekrem Cevâd tarafından imzalanan belge, "Bâbîâli Evrak Odası"nda şu şekilde kayıt altına alınmıştır:

Tezkire-i Ma'ruze Suretidir.

²⁷ BAO, İ.ŞD, No. 00118.

²⁸ İpşirli, "Bâbîâli", 4/378.

Diyâribekir Sancağında Silvan kazası merkezinde mutevattin Keldânî Cemaatinin Mabedleri olmadığından muceddiden bir kilisenin inşasına ruhsat itası cemat-ı merkume serpiskoposu tarafından istida olunmuş ve kaza-ı mezkûrda bulunan Keldânî Cemaati 50 hanenden 250 nüfustan ibaret olup kilisenin mülk bir mahalde tulen 17, arzen 13 ve irtifâen 8 zira olmak üzere inşa ve mesarifi olan 52.500 kuruşun serpiskopos tarafından ita kılınacağı ve inşasında bir guna olmadığı işarı mahalliden anlaşılmış olduğundan suret-i istid'a karini müsaadeyi seniyyeyi hazreti padişahi buyrulduğu halde Divanı Hümayun Kaleminden muzekkiresinde gösterildiği üzere kuyudu lazime ve mutaade derciyle ruhsatı mutazammin emri ali tasdiri ve muamel-i muferriasının icrasıolduğuna dair şura-ı devlet dahiliye dairesinin mazbatası melfufiyle beraber arzu takdim kılınmış olmakla ber mucebi mazbata ifayı muktezası hakkında her ne vech ile emru ferman-ı hümayunu hazreti padişahî mutaalik buyrulur ise mantuku munufii infaz edileceği beyanıyla tezkireyi senaveri terkim kılındı efendim.

Şeref Sadır Olan İrade-i Seniyye Suretidir:

Reside-i desti tazim olup melfuflarıyla manzuru âlî buyrulan iş bu tezkire-i sâmiyy-i Sadâret penahîleri üzerine mucebince irade-i seniyyeyi hazreti hilafet penahîleri şeref mutallik buyrulmuş olmakla ol babta emru ferman hazreti menlehel emrindir.

15 Şevval 309 ve 30 Nisan 308. (13 Mayıs 1892) Şehriyari Serkatip Hazreti Şehriyari, Sureyya²⁹

Silvan kazasında mabedi bulunmayan ve 50 hane 250 kişiden oluşan Keldânî cemaatinin yeni bir kilise inşası için yaptığı başvuru, mahallî incelemeler sonucunda uygun bulunmuş, kilisenin belirlenen ölçülerde mülk arazi üzerinde yapılmasında herhangi bir sakınca olmadığı tespit edilmiştir. İnşaat masrafının serpiskopos tarafından karşılanacağı belirtilerek ruhsatın verilmesi yönündeki talep, Şûrâ-yı Devlet ve diğer ilgili dairelerin olumlu görüşleriyle birlikte padişahın onayına sunulmuş; ardından irade-i seniyye ile kilise inşasına resmen izin verilmiştir (13 Mayıs 1892).

8. Kilisenin İnşasında Kullanılmak Üzere Surun Taşlarıyla İlgili Yazışmalar

Resmi yazışmalardan anlaşıldığına göre inşa edilecek olan kilisenin taşlarının temini için toplam 963 adet taşın Silvan kalesinden dökülen, sağa sola yayılmış olan yıkıntılar temin edilmiştir. Konuyla ilgili olarak 14 Teşrinî Sani 1310 (26 Kasım 1894) yılında yapılan yazışmanın detayı şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

Bâbîâlî Daireyi Umuru Dâhiliye Mektubu Kaleminden (Suret)

Meyyâfârîkîn kasabasındaki sur taşları mektep namıyla cemaati Hristiyanıye tarafından inşa kılınmakta olan cesim binada kullanılmakta olduğuna ve bazı ifadat ve

²⁹ BOA, Babialî Evrak Odası (BEO), No. 000008.000587.002.

ihbarata dair Silvan redif yüzbaşılığından 4.Orduyu Hümayun meşuriyet celilesine takdim edilip dahiliye nezareti celilesinin işarına atfen şimdîye kadar istisal olunmuş olan taş esmanının ciheti askeriye teslimi ve keyfiyetinin işarı hakkında lâihayı mezkûre suretinin leffiyle şeref varid olan 138 numara ve 27 Teşrini Evvel 310 (3 Kasım 1894) tarihli emirnameyi sâmiyy Cenab-ı Vilâyet penahîleri ledel havael Keldânî Milleti tarafında inşa olunan kilise için vaktiyle surdan dökülen taşlarından Vilâyeti Celileye vuku bulan muracaatları ve eslaflı acizi zamanında ceriyan eden muhabere üzerine keşide buyrulan 13 Ağustos 310 (25 Ağustos 1894) tarihli telgrafname ve ol vakit meclisi idareden verilen karar vech ile mezkûr taşların behrine takdir olunan 40 paradan Keldânî ve protestan milletine vs'ye 963 adet furuh edilerek esmanı hasıllası olan 963 kuruş belediyece irad kayd edildiği ve meblağı mezbure mukabilinde surun muhafazası için 23 Mayıs 310 (4 Haziran 1894) tarihli ve şehri 30 kuruş maaşla tayin olunan kolcu maaşına karşılık tutulduğu ve kuyumcu? Mezkûr ise halen istihdam olunmakta bulunduğu ve furuhtunun menî tarihinden beru bir taş bile verilmediği gibi birkaç sene evvel keyfemayeşa şunun bunun ve mamafi redif zabitanın bazılarının bina inşa eyledikleri embniyeye mezkûr taşlardan sarf edildiği gibi bir taşın ol vakitten beri sarfına meydan verilmediğini ve mezkûr surun kaimen mevcut bulunan mahallerinin tahribine ve saliful arz binlerce dökülen taşların bir taraftan kaldırılmamasına fevkalde itina ve dikkat olunduğu belediyede ba ilan ifade olunmuş ve meclisi idarenin der kenarında ilanı mezkûr musaddak bulunmuş ve tetkikat ve tahkikat dahi bundan ibaret olup bu babta her vakit için zabita ve belediyeye tenbihatı ekide icra edilerek nazarı itinada bulundurulmakta olduğunun arzu beyanına mucaseret kılınmış olmakla ol babta. Şükri.³⁰

(Bâbı Âli Daireyi Umuru Dâhiliye Mektubu Kalemi)

Meyyâfârikîn'de Hristiyan cemaatince inşa edilen büyük bir binada sur taşlarının kullanıldığına dair ihbar üzerine yürütülen soruşturma sonucunda, surdan daha önce dökülen taşların belirli bir bedel karşılığında Keldânî ve Protestan cemaatlerine satıldığı, elde edilen gelirin belediye tarafından kaydedilip surun korunması için görevlendirilen kolcunun maaşına aktarıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu tarihten itibaren sur taşlarının izinsiz kullanımına kesinlikle izin verilmediği, geçmişte bazı kişiler ve redif zabitanınca keyfî biçimde kullanılan taşlara artık müsaade edilmediği belirtilmiştir. Surun mevcut kısımlarının korunmasına ve dökülen taşların kaldırılmasına büyük özen gösterildiği, belediye ve zabıtaya bu konuda sürekli talimat verildiği de ifade edilmiştir.

Silvan Kalesi'ndeki surların taşlarıyla ilgili olarak yukarda genişçe bilgi verilen belge, bir üst makam olarak "Bâbiâli Daireyi Umuru Dâhiliye Mektubi Kalemi" birimine 3548 numaralı belge, 4 Recep 1312, 20 Kanunu evvel 1310 (1 Ocak

³⁰ BOA, BEO, No. 000546.040912.004.

1895) tarihinde dönemin “Umuru Dahiliyye Nazırı Recep” ismiyle³¹ şu şekilde takdim edilmiştir:

Huzuru Âliyi Hazret-i Sadâret Penahîye Maruzu Çakeri Kemineleridir ki;

Meyyâfârikîn kasabasındaki sur taşları mektep namıyla cemaatı Hristiyanane tarafında inşa kılınmakta olan cesim binada kullanılmakta olduğundan mezkûr bina inşaatına sarf olunan taşlar bedelatı lahikasını bilistihsal ciheti askeriye teskimi ve badema zikir oluna suru kadimin tahribten vikayesi luzumunun mutazammin tarafı valayı seraaskeryeden takdim kılınan tezkire ve melfufunun irsaliyle icrayı icabı 30 Ağustos 310 (11 Eylül 1894) tarihli tezkireyi sâmiyy-i fahâmet penahîleriyle emru izbar buyrulması üzerine ledel muhabere Diyârbekir Vilâyeti makamından alunup suretleri leffen takdim kılınan 22 Teşrinî ve 310 (4 Aralık 1894) tarih ve 122 numaralı tahrirat ve matlubu mutaalsında malumu aliyyi vekâlet penahîleri buyrulduğu üzere Silvan'da Keldânî milleti tarafında inşa edilen kilise için vaktiyle surdan dökülen taşların beherine takdir edilen kırkar pare fiyat ile meclisi idare vech ile 963 adet furuh edildiği ve esmanî surun muhafazası için 30 kuruş maaşla tayin olunan bekçi maaşına karşılık tutularak elyevme istihdam edilmekte olunan furuhtunun meninden beri hiçbir taşın zayi edilmeyip ancak birkaç sene evvel şunun bunun dahi redif zabitanından bazılarının inşa eyledikleri ebniyeye mezkûr taşlardan bir miktar sarf edildiği ve mutezerriati gösterilmesine nazaran ol babta emru ferman hazreti men lehul emrindir.

Meyyâfârikîn'de Hristiyan cemaatince inşa edilen büyük bir yapıda sur taşlarının kullanıldığına dair ihbar üzerine başlatılan soruşturma sonucu, geçmişte surdan dökülen taşların belirli bir fiyatla Keldânî cemaatine satıldığı ve bedelinin suru korumakla görevli bekçinin maaşına aktarıldığı tespit edilmiştir. Taş satışının durdurulmasından itibaren sur taşlarının zayi edilmesine izin verilmediği, yalnızca birkaç yıl önce bazı şahıslar ile redif zabitanının kendi binalarında bir miktar taş kullandıkları anlaşılmıştır. Konuya ilişkin gerekli yazışmalar yapılmış olup nihai kararın üst makamın takdirine bırakıldığı ifade edilmiştir.

9. Evrak Odasına Kaydı

Osmanlı Devleti'nde taşradan veya taşraya giden bütün yazışmalar “Bab-ı Ali Evrak Odası”nda kayıt altına alınırdı. Bu sebeple herhangi bir belgenin kaybolması engellenmiş oluyordu. Bu kayıt sistemine dâhil tespit edilen evrak sayısı 350.000'dir. Silvan Keldânî Kilisesinin inşasında surdan satın alınarak inşasında kullanılan taşlarla ilgili yazışma belgesi de bunlardan biridir. Bahse konu olan belge şu şekilde tanzim edilmiştir:

Diyârbekir Vilâyet-i Celilesi'nden Alınan 22 Teşrin-i Sanî 310 (4 Aralık 1894) Tarihli Tahriratın Suretidir.

³¹ BOA, BEO, No. 000008.000587.002.

Hristiyan Cemaati tarafından Meyyâfârikîn kasabasında inşa edilen binaya sarf olunan taşlar hakkında kasaba-ı mezkûr redif yüzbaşı tarafından mütekaddim laiha suretinin leffiyle şeref varid olan 6 Eylül 310 (18 Eylül 1894) tarih ve 78 numaralı tahrirat-ı aliyeyi nezaret penâhîlerinde laihayı mezkûre mealine nazaran tahkikatı lazime bilicra mezkûr taşların bedelat-ı laikasının istisaliyle sur-ı kadimin ba'dema tahribten vikayesi işarı askeriye atfen irade ve izbar buyrulduğundan keyfiyet vesayayı lazime derciyle Silvan kaim makamlığına (Kaymakamlığına) yazılmış idi. Gelen cevapname sureti cereyanı muameleye dair izahatı şamil olmakla ihraç ettirilen sureti musaddak olduğu halde leffen takdim kılınmış olmakla ol babta emru ferman mazreti menlehul emrindir. (Aslına mutabıktır.)³²

Meyyâfârikîn'de Hristiyan cemaatince inşa edilen binada kullanılan sur taşlarına ilişkin redif yüzbaşısının raporu üzerine gerekli tahkikat yapılmıştır. Buna göre söz konusu taşların bedelinin tahsil edilmesi ve bundan sonra tarihi surun tahribinin önlenmesi yönünde askeriyenin talimatı doğrultusunda Silvan Kaymakamlığı'na emir verilmiştir. Kaymakamlıktan gelen cevapta yapılan işlemlere dair ayrıntılı bilgi sunulmuş, yazışmaların aslına uygun suretleri üst makama iletilerek nihai değerlendirmenin yüksek makamın takdirine bırakıldığı bildirilmiştir.

10. Silvan Keldânî Kilisesi Üzerine Bir Değerlendirme

Bu belgelerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda yaşadığı birçok probleme rağmen kurduğu devlet sistemi köklü devlet geleneğine muvafık bir şekilde işlemeye devam etmiştir. Bugün Belediye Camii olarak işlev gören bu kilisenin inşa sürecinde şu noktalar dikkat çekicidir:

Farklı din ve kültürlerle hâkim olan Osmanlı Devleti, vatandaşların en doğal hakları olan mabet talebine duyarsız kalmamıştır. 50 hanelik bir Keldânî Cemaati'nin kilise ihtiyacını bile karşılamıştır.

Mezopotamya'nın kadim topluluklarından olan Keldânî cemaat mensuplarının bölgenin birçok merkezinde olduğu gibi Silvan kazası merkezinde de kayıtlı bir şekilde varlığına ve örgütlü yapısına tanık oluyoruz. Diyârbekir vilayeti Keldânî kulları adına Yesu' Abdulbetran imzasıyla verilen dilekçede bu durum açıkça görülmektedir. Burada aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la beraber başlayan süreçte azınlıkların temsili noktasında alınan kararları icraata dökmesi söz konusudur.

Yazışmalarda inşası talep edilen kilisenin izni konusunda engel teşkil edecek herhangi bir durumun olmadığına genişçe yer verilmiştir. Dilekçede; kilise inşası için arsanın parasının kendileri tarafından verileceği, mesarif-i inşaiyesinin dahi

³² BOA, BEO, No. 000546.040912.003.

kendileri tarafından karşılanacağı, daha önce yapılmış olan keşf ile yaklaşık 52.500 kuruş bir maliyet hesaplamasının çıkarılmış olmasına dikkat çekilmiştir.

Kilise inşa talebiyle beraber ibadethane kuyusunun da ayrıca zikredilmesi önemlidir. Zira bu durum mabet-temizlik ilişkisi açısından önemli olmakla beraber su ihtiyacının karşılanması konusunda başkalarına bir külfet oluşturulmayacağı garantisi verilmiştir.

O dönemin koşullarında genişliği, uzunluğu ve yüksekliğinin yanı sıra pencere ve kapılarının sayısına kadar inşa edilecek olan kilisenin detayı çizilmiş ve resmedilmiştir. Bu çizim bütün mercilere dilekçe eki olarak takdim edilmiştir.

Kilisenin projesinde kadınlara ve erkeklere mahsus ayrı kapıların çizilmiş olması o dönemde Keldânîlerde kadın erkek mahremiyetinin dikkate alındığını göstermektedir.

İnşa edilmek istenen mahallede Müslümanların mukim oldukları bir yer olmayıp onlara ait herhangi bir cami veya mescidin de yer almadığı, isteğin Müslümanların adeta gözüne sokarcasına bir mabet talebinden uzak olduğu belirtilmiş ve yapılan tahkiklerle bunlara dair bütün belgeler ibraz edilmiştir.

Talep edilen kilise inşaatı izninin Osmanlı Devlet hiyerarşisi içerisinde de ciddi bir işleyişten geçtiğini yapılan yazışmalarda anlamak mümkündür. Başka bir inanca ait bir mabet inşasının İslam dini açısından uygun olup olmadığı “Daru’l Mezâhip” ve “Daru’l-İftâ” birimlerince sakıncalı olmadığı fetvasıyla idarenin buna izin vermesi önemlidir. Hz. Peygamber döneminde gayrimüslimlerden Necran Hıristiyanlarının Mescid-i Nebevî’de ibadet etmelerine izin verildiği hâlde daha klasik İslâm Hukuk kaynaklarımızda yer alan “İslâm diyarında herhangi bir kilise ve havra inşa edilemez.”³³ hükmü noktasında bu kilise inşasına verilen izin bu açıdan dikkat çekicidir. Bu tür örneklerde de görüldüğü üzere zaman zaman siyasi ve dinî mülâhazalar birbirine karıştırılmıştır.

O gün inşa izni istenilen kilise bugün “Belediye Camii” olarak mabet görevini ifa etmektedir.

Kilise İnşası için Silvan surlarındaki (sağa sola dökülmüş olan) taşların satın alındığı ve alınan bu paralardan da aynı şekilde bazı görevlilerin, bekçilerin maaşına harcadığını görmekteyiz. Daha sonra bu durumun suistimal edilmemesi için sur taşlarının satışı yasaklanmış, hatta koruma altına alındığı görülmüştür. Zira Osmanlı’da “redif” denilen ihtiyati askeri birliğin bulunduğu yerlerden biri olan Silvan’da bu askerlerin söz konusu taşları bazı keyfi uygulamaları için harcadığı yönündeki şikâyetler üzerine bundan böyle taşların satışı yasaklanmıştır.

³³ Bu konuda bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitabü’l-emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 172; Sadrettin Buğda, “İslam Hukuk Düşüncesinde Tahammül ve Hoşgörü Bağlamında Zimmîlerin Dinî Yaşam Hakları”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 407.

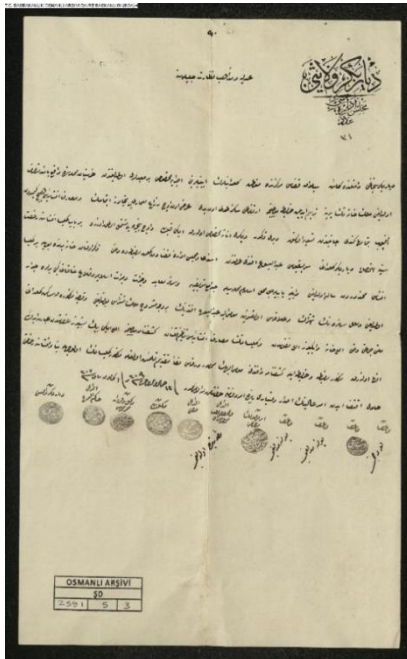
Sonuç

Çalışmada bugün “Belediye Camii” olarak bilinen Silvan’daki Keldânî kilisesinin inşâ süreci arşiv belgeleri ışığında bütün detayları ile ele almıştır. Arşiv belgelerinde mabedin inşâ edilen yeri ile ilgili olarak “*Meyyâfarikîn, Mefârkîn, Mefarikiyye, Silvan*” şeklinde farklı isimler mevcuttur. Bu yazışmalar Osmanlının son döneminde devlet idaresinin gayrimüslim topluluklara yönelik dinî ve idari yaklaşımlarını yerel düzeyde gösteren önemli bir örnektir. Arşiv belgeleri, 1896 yılı itibarıyla Silvan’da 50 hane ve 250 kişilik örgütlü bir Keldânî cemaatinin varlığını ortaya koymaktadır. Arşiv belgelerinde de görüldüğü gibi o dönemde Serpiskoposluk makamının aktif rolü bu topluluğun kurumsal bütünlüğünü yansıtmaktadır. Talebin Kaymakamlık, Vilâyet, Mezâhib Nezareti, Şûrâ-yı Devlet, Divan-ı Hümayun ve Bâbîali gibi pek çok merhaleden geçerek İrade-i Seniyye ile onaylanması, Osmanlı bürokrasisinin çok katmanlı ve işleyen yapısını açıkça göstermektedir. Kilise inşasının dinî bakımdan “mahzursuz” bulunması, Osmanlı’nın klasik hükümlere rağmen pratik ihtiyaçları önceleyen esnek bir yorum geliştirebildiğini ortaya koymuştur. Yapının Hristiyan mahallesinde konumlandırılması ise devletin din özgürlüğü ile toplumsal hassasiyet arasında denge gözetilen bir yaklaşımdır. Kilisenin ölçülerine, mimarisine ve kadın-erkek girişlerinin ayırımına kadar detaylandırılarak çizilen bu proje, hem cemaatin toplumsal anlayışını hem de Osmanlı idaresinin mimari denetim titizliğini göstermektedir. Kilise finansmanın tamamen cemaat tarafından karşılanması, dönemin azınlık mabetlerinde benimsenen cemaat temelli finansman ilkesini doğrulamaktadır. Ayrıca kilisenin inşasında Silvan surlarından dökülen taşların bedel karşılığı kullanılması ve ardından surların korunması için satışın yasaklanması ise Osmanlı taşrasında dahi kültürel mirasa yönelik dikkat ve farkındalığın var olduğunu göstermektedir. Zaman içinde cezaevi, kasaphane, sinema ve nihayet cami olarak kullanılan bu yapının işlevsel dönüşümü, Silvan’ın sosyo-dinî dokusundaki değişime ışık tutmaktadır. Arşiv belgeleri, yerel hafızada belirsizliğini koruyan bu süreci bütün ayrıntılarıyla aydınlatmakta ve Silvan’ın dinî-toplumsal tarihine önemli bir katkı sunmaktadır.

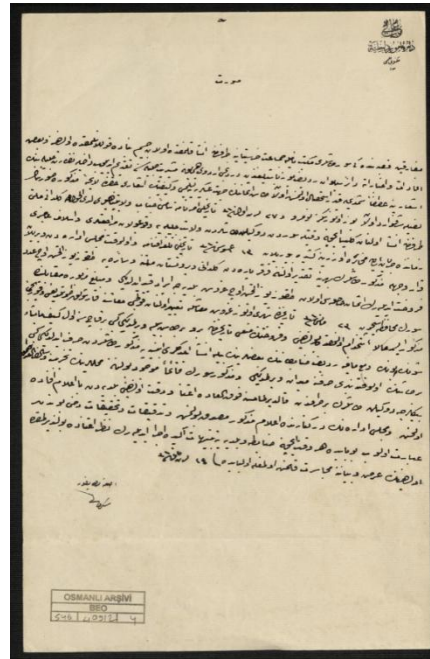
Kaynakça/References

- Akyıldız, Ali. “Şûrâ-yı Devlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/236-239. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Albayrak, Kadir. “Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2001), 106-124.
- Albayrak, Kadir. “Keldâniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/207-2010. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Albayrak, Kadir. “Türkiye ve Dünyada Keldâniler ve Keldânî Kilisesi”. *Demokrasi Platformu* 2/7, (Yaz 2006), 183-192.
- Zuknînî. *Tarihu'z-Zuknînî = Zuknînî tarihi*. Süryânîce aslıyla karşılaştırma: Gabriyel Akyüz. çev. Cuma Karan - Ramazan Baran. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH. MKT.]*. No. 02681. 00057.001.
- BOA. Osmanlı Arşivi. *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD.]*. No. 118/7086.
- BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâbîâli Evrak Odası [BEO]*. No. 000008.000587.002
- BOA. Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-yı Devlet [ŞD.]*. No. 02591. 00005.002.
- Buğda, Sadrettin. “İslam Hukuk Düşüncesinde Tahammül ve Hoşgörü Bağlamında Zimmîlerin Dinî Yaşam Hakları”. *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. 403-415. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Dağtekin, Emine. vd. “Silvan'daki Dini Mimari Örnekleri: Selahaddin Eyyubi, Karabehlül, Belediye Cami”. *Uluslararası Silvan Sempozyumu*. ed. M. Edip Çağmar vd. 205-215. Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitabü'l-emvâl*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Genç, Yusuf İhsan. vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, 2010.
- İpşirli, Mehmet. “Bâbîâli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/378-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kaçar, Abdulgani. “En Erken Kayıtlardan Pers Hâkimiyetine Kadar Ana Hatlarıyla Keldâniler”. *Mukaddime* 14/1 (2023), 26-47.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim: 10 Kasım 2025. <https://kutsalkitap.info.tr>
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 20 Eylül 2021. <https://kutsalkitap.info.tr>

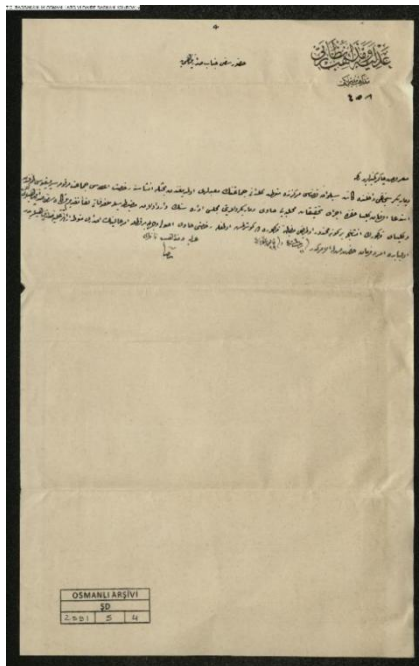
-
- Silvan Belediyesi. "Belediye Camii". Erişim 10 Kasım 2025.
<https://kulturenvanteri.com/yer/belediye-camii/#17.1/38.141514/41.003372>
- Şimşek, Mehmet. *Keldânîler ve Diyâribekir*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2018.
- Torî, Velati. *Birlikte Olduğumuz Halklar*. İstanbul: Sorun Yayınları, 1991.
- Özcoşar, İbrahim. "Bir Osmanlı Şehrinde Frenkleşenler Diyarbekir Katolikleri." *Mukaddime* 7/1 (2016), 115-133.
- Yavuz, Hulusi. "Adliye Nezâreti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

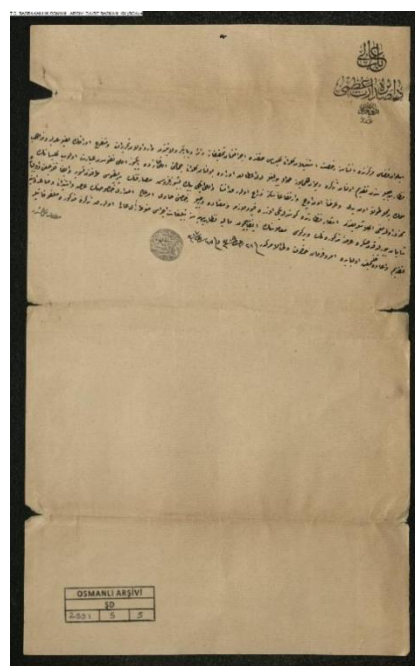
SD.02391.00003.003

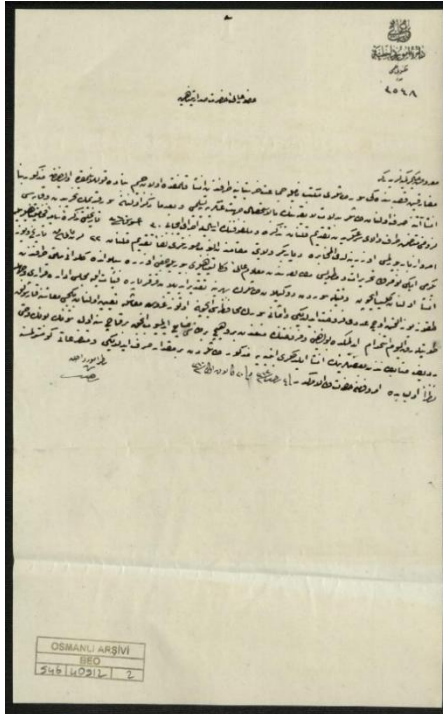
BEO.000346.040912.004

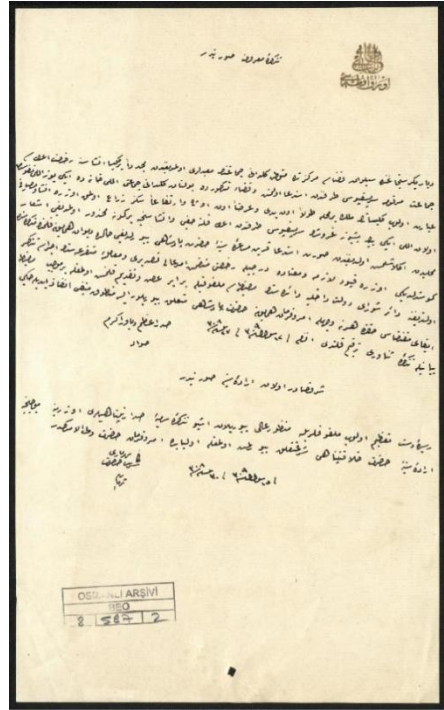
SD.02391.00002.004

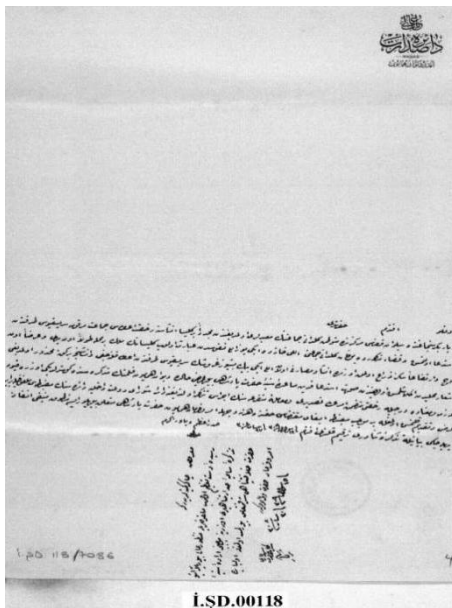
SD.02391.00003.003

BEO.000546.040912.002

BEO.000008.000587.002

İ.S.D.00118

